

1.01
Prejeto 3. 5. 2006

UDK 330.82:330.877(497.4)"18"

Peter Vodopivec*

Ruski "mir", južnoslovanska zadruga in slovenski liberalci

IZVLEČEK

Avtor članka predstavlja gledanja liberalneje usmerjenih predstavnikov mladoslovenskega tabora Ferda Kočevarja, Janka in Josipa Serneca, Josipa Vošnjaka in Antona Globočnika na vse težji položaj kmeta, na liberalni kapitalizem in z njim povezana socialna nasprotja v drugi polovici 19. stoletja. Vsi ti so idealizirali ruski in južnoslovanski kmečki kolektivizem in menili, da je nasprotja in napetosti, ki so jih povzročali moderna industrija, zahodni individualizem in moderna industrializacija mogoče razrešiti z utrjevanjem pripadnosti skupnosti, oblikovanjem zavesti o skupnih interesih in s podružbljenjem dela (J. Sernec). Za vse je značilno, da so se le deloma in v omejeni meri zavedali daljnosežnosti gospodarskih in družbenih sprememb, ki jih je v drugi polovici 19. stoletja doživljal evropski Zahod, in so želeli tradicionalno sestavo slovenske družbe usmeriti na pot modernizacije na čim manj konflikten način.

Ključne besede: liberalni kapitalizem, kmečka posest, dedovanje, ruski "mir", južnoslovanska zadruga

ABSTRACT

RUSSIAN "MIR", SOUTH SLAVIC COOPERATIVE AND SLOVENE LIBERALS

The author presents the views of the more liberal members of the Young Slovene movement - Ferdo Kočevar, Janko and Josip Sernec, Josip Vošnjak and Anton Globočnik - regarding the increasingly difficult situation of farmers, liberal capitalism and the resulting social differences in the second half of the 19th century. These representatives idealised Russian and Yugoslav agricultural collectivism and maintained that the differences and tensions caused by modern industry, western individualism and modern industrialisation could be abolished by strengthening the community, developing an awareness of common interests and nationalising labour (Josip Sernec). All of them had only partial or limited awareness of the long-term economic and social changes that had taken place in Western Europe during the second half of the 19th century, and they strove to direct the traditional structure of Slovene society along the road of modernisation as peacefully as possible.

Keywords: liberal capitalism, farmland, inherit, Russian "mir", South Slavic cooperative

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: peter.vodopivec@inz.si

"Socialno vprašanje je za nas ravno tolike, če ne še večje važnosti, nego je narodnostno", je leta 1869 v Slovenskem narodu ugotavljal Ferdo Kočevar-Žavčanin, ko je opozarjal na tesno povezanost narodne in socialne problematike.¹ Kočevar je bil prepričan, da se zahodni Evropi približuje velik socialni nemir in bo, če ne bo prišlo do "regulativov v razdelitvi kapitala", prej ali slej izbruhnili "krvavi boj med kapitalisti in nekapitalistično množico".² Črnoglede Kočevarjeve napovedi so bile sicer konec šestdesetih let 19. stoletja bolj daljnovidna slutnja krize kot realna ocena stanja, saj je v Avstriji in v zahodni Evropi do leta 1873 še prevladovala gospodarska konjunktura. Toda v isti sapi so bile izraz nezaupljivih, kritičnih in celo odkrito odklonilnih gledanj na moderno industrializacijo, liberalni kapitalizem in z njim povezana socialna nasprotja, ki jih je s Kočevarjem v drugi polovici 19. stoletja delila večina tako konservativnega (staroslovsenskega) kot svobodomi-selnega (mladoslovsenskega) meščanstva in izobraženstva.

"Slovenci skoro še ne poznamo tega stanu (tovarniških delavcev), česar nam ni treba obžalovati," je leta 1862 - sedem let pred Kočevarjem - razmišljal Janko Sernec, prvi predsednik mariborske čitalnice in eden ustanoviteljev časnika Slovenski narod.³ "Vse države, ki se ponašajo s svojimi tovarnami in trgovino, se boje sile in množine delavcev brez imetja, tako imenovanega proletariata, ki se da voditi od vsakega kričača in postaja nevaren vladi, ker nima ničesar izgubiti. Hvala Bogu, da smo Slovenci ostali poljedelci in da imamo tako lepo zemljo, ki nas redi. Prav je, da naš kmet rajši obdeluje neplodne planine in pečine nego, da bi se podajal v fabrike".⁴ To nikakor ni bilo osamljeno stališče, ki bi ga liberalneje usmerjeni mladoslovsenci po razcepu v slovenski politiki in odločitvi za samostojen politični nastop v prvi polovici sedemdesetih let, zamenjali z industrializaciji in gospodarski svobodi bolj naklonjenimi gledanji. "Krepki kmetski stan je najboljši jez proti socialističnemu rovanju", je še sredi osemdesetih let menil Josip Vošnjak. Devetnajsto stoletje so "po pravici" imenovali "stoletje iznajdb" in napredka, kar pa ni povečalo "splošnega blagostanja" in "sreče", je trdil. "Uboštva" in revščine ni bilo manj, temveč sta še porasla, bogastvo se je kopičilo v "rokah maloštevilnih bogatinov", a "velika masa (je) obubožavala bolj in bolj". Glavni krivec za takšno stanje je bil po Vošnjaku "liberalni kapitalizem", ki je omogočil "neomejeno kopičenje bogastva" pri posameznikih, hkrati pa je povzročil bedo, v kateri "se vije in stoka sedanji človeški rod".⁵

Na slovenskem ozemlju v drugi polovici 19. stoletja skoraj ni bilo privržencev liberalnih gospodarskih načel ter obrtne in trgovinske svobode. V šestdesetih letih in v prvi polovici sedemdesetih let, ko je v težnji po hitrejši integraciji avstrijskega

¹ Dragotin Lončar: Dr. Janko Sernec, V: Sodobnost, 1935, (dalje Lončar, Dr. Janko Srenec) str. 285.

² Peter Vodopivec: O socialnih in gospodarskih nazorih Ferda Kočevarja. V: Čarnijev zbornik (1931-1996) : zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav. Ljubljana 1998, (dalje Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih Ferda Kočevarja) str. 257.

³ Janko Sernec je pripravil osnutek programa časnika, ki ga je nato oblikoval Anton Tomšič. Glej Slovenski biografski leksikon, Deseti zvezek. Ljubljana 1967, str. 293-294.

⁴ Dragotin Lončar: Iz literarne zapuščine Janka Serneca, V: Veda (Gorica), 1914, št. 1-2 (dalje Lončar, iz literarne zapuščine J. Serneca), str. 514.

⁵ Dr. Josip Vošnjak: Ob agrarnem vprašanji. V: Letopis Matice Slovsenske za leto 1884, Založila in na svitlo dala Matica Slovsenska. V Ljubljani 1884 (dalje Vošnjak, O agrarnem vprašanji), str. 53; Dr. Josip Vošnjak: Socialni problem in kmetski stan. V: Letopis Matice Slovsenske za leto 1885, Založila in na svitlo dala Matica Slovsenska. V Ljubljani 1885, str. 46, 50, 68.

gospodarskega prostora in dinamičnejši industrializaciji usmeritev k obrtni in trgovinski svobodi prevladala v dunajskih vladnih krogih, so na Kranjskem liberalna gospodarska načela razmeroma osamljeno zagovarjali le nemški Laibacher Tagblatt ter oba prebežnika iz slovenskega v nemški tabor Karl (Davorin) Dežman in Vincenc Fereri Klun.⁶ Med štajerskimi Slovenci se je z liberalnimi gospodarskimi nazori in Adamom Smithom precej osamljeno spogledoval Ivan Geršak⁷. V Celovcu pa je leta 1872 pri Mohorjevi družbi izšla knjiga Kupčija in obrtnija Ferda Kočevarja, v kateri je avtor, ki je še tri leta prej svaril pred liberalnim kapitalizmom, ugotavljal, da "obrotna" in "industrijska svoboda podpirata in "povzdigujeta obrtnijo".⁸ Toda velika večina slovenskih političnih prvakov, trgovcev in podjetnikov je liberalni gospodarski politiki nasprotovala. Na Kranjskem sta v letih 1866-1874 avstrijsko približevanje "laissez faire" in vladno svobodno-trgovinsko politiko posebej odločno zavračala trgovska in obrtna zbornica ter njen predsednik Valentin C. Supan, ki sta se zavzemala za protekcionistično "zaščito domačega dela".⁹ Protoliberalno usmeritev kranjske obrtne zbornice in njene predsednika so podpirali tako staro kakor mladoslovenci, ki so enotno ugotavljali, da je treba "priproste narodne gospodarske razmere" spremeniti, to pa je mogoče storiti predvsem z dvigom "narodne omike" in "materijalno pomočjo narodu". "Ena največjih nalog človeštva je povzdignjenje ekonomičnega stanja celote naroda", je v začetku leta 1873 - nekaj mesecev pred polomom dunajske borze - pisal Slovenski narod. "Važnost tega se v Evropi spoznava stoprvo sedaj, ko se vsled nenaravnih socialnih razmer proletarijat množi od leta do leta... Zato pa je posebej treba skrbeti, da se socialna bolezen ne razvije tudi Slovenskem... Zakaj pri današnjih ekonomičnih razmerah se v popolnem sme trditi, da je razviteje proletarijata, če se mu v pravem času ne upremo, tudi za nas le vprašanje časa".¹⁰

Avtor članka je rojake zato pozival k sistematični skrbi "za ekonomično povzdigo" in jim priporočal, naj ustanavljajo "srenjske hranilnice po vsej Sloveniji", pospešujejo produktivnost slovenskih pokrajin z "vsake vrste narodnega truda" in osnujejo društvo, ki bo skrbelo "za vpeljavo teh nasvetov, kolikor bi se pokazalo potrebno in mogoče". Septembra 1872 se je Josipu Vošnjaku, ki je k ustanavljanju kreditnih zadrug in posojilnic spodbujal vse od leta 1868, ko se je z njimi seznanil na Češkem, res posrečilo ustanoviti prvo slovensko posojilnico v Ljutomeru. "Narod, kateri hoče do samostalnosti priti, mora za svojo materijalno neodvisnost od drugega naroda skrbeti," je bilo njegovo stališče.¹¹ Nekaterim uglednim pripad-

⁶ Peter Vodopivec: O socialnih in gospodarskih nazorih meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1987, št. 1-2, str. 15-26.

⁷ Ivan Geršak je v letih 1865-1866 v Gradcu izdajal list Čitavnica s podnaslovom "Nevednost je najdražja stvar v deželi", kar naj bi bila misel Adama Smitha. Geršak je "svobodno-gospodarske nazore" zastopal v več člankih, v članku Socialne razmere na Francoskem pa se je zavzel ne le za obrtno svobodo, temveč tudi svobodno delitev kmečkih zemljišč, saj naj bi ta v Franciji ne povzročila drobitev kmetij in naj bi se "vse razvijalo naravno". Glej Čitavnica, Podučni list za slovenski narod, III. zvezek, Graz 1866, str. 245. Tudi v Andrej Pančur: Oderuštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. V: Zgodovinski časopis, 1999, št. 1, str. 35-36.

⁸ Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih Ferda Kočevarja, str. 260-261.

⁹ Peter Vodopivec: O protekcionističnih nazorih ljubljanskega trgovca V. C. Supana. V: Gestrinov zbornik, Ljubljana 1999, str. 339-348.

¹⁰ Slovenski narod, 3. 1. 1873. št. 2, O naših narodno-gospodarskih zadevah.

¹¹ Jurij Perovšek: Prilagoditev Schulze-Delitschevih združnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895. V: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja, Ljubljana 2005, str. 36.

nikom liberalnega tabora pa to ni bilo dovolj in so menili, da bi morali Slovani in Slovenci, če bi se želeli izogniti socialnim stiskam in napetostim, ki sta jih povzročala liberalni kapitalizem in individualizem, po drugačni razvojni poti kot evropski Zahod. Zgledovali naj bi se po staroslovanskem kmečkem kolektivizmu, ruskih kmečkih občinah in obrtnih skupnostih ter južnoslovanskih družinskih zadrukah. "Kakor v drugih smo mi Slovani tudi v socialnih zadevah svet zase, pa se nam ni treba v tem pogledu na druge ozirati in druge posnemati", je leta 1869 v Slovenskem narodu pisal Ferdo Kočever. Po Kočeverju je bila ruska "demokratično - komunistična občina" idealna rešitev za "socialno vprašanje" in pomembna prednost "slovanskega sveta pred puhlo zahodno Evropo".¹² "Če bo na Ruskem kedaj do političnih prekucij prišlo, bo namesto sedanjega absolutizma demokratična republika stopila, ne pa aristokratični konstitucionalizem". To naj bi se zgodilo tudi, če se bo "demokracija na Ruskem še naprej tako krepila, kakor se do zdaj krepi", o čemer pa naj bi ne bilo "dvojbe..."¹³

Vendar Kočever ni bil prvi med mladoslovenci, ki je zavračal zahodne razvojne zglede in pomenljivo obračal pogled proti evropskemu in južnoslovanskemu Vzhodu. V začetku šestdesetih let 19. stoletja se je po dveletnem bivanju v Karlovcu nad južnoslovansko družinsko zadrugo, ki bi bila lahko Slovencem zgled pri reševanju kmetovih socialnih težav, navduševal Janko Serbec. Po Serbecu so bili glavni vzrok za rastočo revščino na podeželju in v mestih zakoni o dedovanju, ki so določali, da je bil prevzemnik kmetije po smrti kmečkega gospodarja samo eden (praviloma najstarejši sin), ta pa je moral izplačati vse druge dediče (brate in sestre). Cena zemlje je bila nizka, zato odpravičine niso bile visoke, izplačani dediči, ki so morali od domače hiše, pa so se zaposlovali kot hlapci in obrtniški pomočniki ter dekleta kot služkinje. V takšnih razmerah so bili zvečine obsojeni na samsko življenje - brez prave "rodbinske ljubezni". Še najbolje naj bi se godilo mlajšim bratom in sinovom, ki so uspeli postati "najemniki vinskih goric" in so na ta način dobili možnost, da se "oženijo in imajo svojo rodbino".¹⁴ Delitve podeževanega premoženja so, kot je leta 1862 v neobjavljenem, le v konceptu ohranjenem sestavku z naslovom Stara pravica ugotavljal Serbec, spremljali spori med dediči ter tožarjenje med še živečimi starši in otroki ter brati in sestrami, kar je še poslabševalo njihov socialni položaj. Starorimsko in nemško pravo, ki je določalo, da je bila "lastnik celega, za nizko ceno pridobljenega zemljišča samo jedna oseba", je bilo po Serbecu pač sebično in rezultat strahu "starih graščakov za desetino in tlako" ter "cesarskih uradnikov za štibro". Toda alternativa tradicionalnemu rimskemu in nemškemu dednemu redu v njegovih očeh ni bila svobodna deljivost zemljišč, ki je bila od francoske vlade v veljavi na Kranjskem in v drugih avstrijskih deželah, ki so v začetku 19. stoletja spadale v Ilirske province. Prava alternativni veljavni "dedinski pravici" naj bi bila, kot je trdil, "stara pravica", "kakor so po njej živeli stari Slovenci in Slovani sploh". "Ta stara pravica se še nepokvarjena najde pri Hrvatih in Srbih", njena glavna značilnost pa naj bi bila, da je bilo "kmetstvo zemljišče last cele rodbine ali - kakor pravijo Hrvatje - zadruga".¹⁵

¹² Slovenski narod, 10. 7. 1869, št. 80, Ferdo Kočever Žavčanin, Socialno vprašanje. Za Kočeverjevo razumevanje ruskega kolektivizma in staroslovanske občine glej podrobneje v Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih Ferda Kočeverja, str. 258-259.

¹³ Slovenski narod, 24. 7. 1869, F. Kočever, Socialno vprašanje.

¹⁴ Lončar, Iz literarne zapuščine J. Serbca, str. 512-514.

¹⁵ Prav tam, str. 514.

Za hrvaške in srbske družinske zadruge je bilo po Sernecu značilno, da so bili njihovi člani vsi "sodeležniki celega zemljišča in zadružne hiše" in je bilo vse, kar so pridelali in prodali, skupna last. Dohodek od pridelka se je po plačilu davkov ter po potrebah staršev in otrok delil med člane, ki so morali vsi obdelovati zadružno zemljišče. Če dela v domači hiši ni bilo dovolj, so se z dovoljenjem izvoljenega starešine ("gospodarja") zaposlovali še drugod, vendar so morali del zaslužka "odstopiti hiši". Zadružne lastnine se ni smelo prodati ali zadolžiti, vsako novo pridobljeno imetje zadruga pa je bilo skupna last. Skupno premoženje in zemljo je bilo mogoče deliti le, če ju je bilo dovolj za nove zadruga in če je bila po mnenju skupnosti takšna delitev potrebna. Člani zadruga so lahko tudi sami zase pridobili posest ali lastnino, niso pa smeli tega storiti na škodo družinske skupnosti. Iz zadruga so lahko izstopili in ob izstopu pridobili del njenega premoženja, le da to ni smelo oslabilo skupnosti kot celote in oškodovati njenih članov. Sernece je posebej opozoril, da so imele "žene vse pravice in dolžnosti drugih članov", bile pa so se "dolžne pokoravati ukazom gospodarja in gospodarice". V zvezi s poroko je omenil le pravico "moških članov", da "se smejo oženiti" in še pri teh naj bi zadruga "gledala", da si "dobijo pobožno in pridno ženo". Zadruga naj bi v isti sapi skrbela za bolne, stare, onemogle, pa tudi za mladoletne in vojake, toda člani, ki so jo zapustili, ker so dobili državno službo ali začeli opravljati obrt, niso bili upravičeni do deleža skupnega premoženja.¹⁶

Sernece je, kot je zapisal, podatke o družinskih zadrugah na Hrvaškem črpal iz "krasne knjige" Ognjeslava M. Utješenovića *Die Hauskommunion der Südslawen*, ki je izšla leta 1859, ko se je zdelo, da namerava vlada zadruga razpustiti.¹⁷ V knjigi objavljena mnenja na Hrvaškem "znanih mož" naj bi potrjevala, da "zadružno življenje v nravnem oziru bolj blagodejno vpliva na ljudi nego zasebno" in je tudi gospodarsko bolj učinkovito, saj člani zadruga "rajši delajo kot najeti posli", za kritje zadružnih potreb pa "se porabi manj dela in blaga" kot za zadovoljitev "zasebnih". Na zadružnih zemljiščih naj bi pridelali več žita, vina in drugih pridelkov kot na zasebni zemlji, na javnih dražbah pa naj bi skoraj ne prodajali zadolženih kmetskih zemljišč. Tožbe zaradi dediščine naj bi bile redke, beračev in revežev naj bi bilo malo, zakonskih parov pa največ in nezakonskih otrok najmanj v avstrijskih deželah.¹⁸ Zaradi vsega tega bi po Sernečevem prepričanju kazalo tudi na Slovenskem razmišljati o zakonskih predpisih, ki bi spodbujali k življenju v zadrugah. Kmečkih posestnikov se k združevanju v zadruga sicer ne bi smelo siliti, toda zakonsko bi jim morali omogočiti, da jih "bodisi s svojimi otroki, bodisi s svojimi brati" oblikujejo in se njihovo zemljišče v zemljiško knjigo vpiše kot "lastnina cele rodbine". Ustanovitelji zadruga naj bi med seboj sklenili pogodbo, poseben zakon o zadrugah pa naj bi varoval posamične člane, da bi ne bili prikrašani. Po že veljavnih zakonih je v družinski skupnosti in pod isto streho lahko

¹⁶ Prav tam, str. 515-517.

¹⁷ Ognjeslav Utješenović (1817-1890) je bil po izobrazbi pravnik, sicer pa sodelavec liberalnega Slavenskega juga in leta 1848 član Bojnog odsjeka Jelačićevega banskega sveta. Kot uradnik je najprej služboval v Krajini, nato na Dunaju in pri Hrvaški dvorni pisarni. Bil je tudi podžupan in veliki župan v Varaždinu. Glej v Marko Zajc: Slovensko hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo : doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2005, str. 84.

¹⁸ Kot kaže pismo, ki ga je leta 1860 napisal hrvaški znanec Sime Heržić, so Serneca s Hrvaške opozarjali, da družinske zadruga preveč idealizira. Toda sam se je po svojem prepričanju med dvoletnim bivanjem na Hrvaškem prepričal, da so Utješenovićeve ugotovitve točne. Glej v Lončar, Iz literarne zapuščine J. Serneca, str. 274, 518.

živelo več oseb, ki so delale druga za drugo, ni pa bilo mogoče "vpisati družine kot lastnice zemljišča". Sernec je zato menil, da je treba začeti pri zakonsko dovoljenem. Člani družinske skupnosti, ki živijo pod isto streho, naj s privoljenjem "vknjiženega lastnika" zemljišča sklenejo "zadružno pogodbo" in ko bo sklenjenih tisoč takšnih pogodb, se bodo narodni zastopniki v deželnih zborih lahko zavzeli za spremembo zakonodaje.¹⁹

"Angleži, Francozi in Nemci že dolgo časa iščejo poti, kako bi se rešili siromakov, katerih število raste od dne do dne," je zaključil Sernec svoje razmišljanje o Stari pravici. "Hvala Bogu, da pri nas še ni toliko zapadne kulture, da bi imeli vse te izkušnje; vendar ni prezgodaj, ako se že zdaj pripravljamo na te dneve, oziroma še boljše, da se jih ognemo..." Sicer pa naj bi slovenska beseda "zadružništvo", kot je ugotavljal v drugem, prav tako neobjavljenem zapisu, pomenila isto kot latinsko "socializem". Za južnoslovanske zadruge naj bi bilo značilno "vzajemno delo več oseb in vzajemno uživanje pridelkov", to pa naj bi bil tudi cilj novodobnih "socialnih naukov". Razlika naj bi bila ta, da je južnoslovansko zadrugo trdno povezovalo krvno sorodstvo, moderni socializem pa je težil k povezovanju ljudi v medsebojnem delu "brez posebne vzajemne ljubezni". Sernec je bil zato do socializma in komunizma nezaupljiv in je zadružništvo v pomenu obeh "naukov" odklanjal. "Ako navdušeni mladenič obžaluje nedostatke naše dobe, razmerje med bogatinom in ubožcem, ako ga mičejo nauki zadružništva (v socialističnem pomenu op. P. V.), naj ne pozabi, da ne more na mah izpreobrniti sveta," je pisal. "Lahko pa pripomore, da se razlike polagoma izravnajo". To lahko stori z razširjanjem omike in z varčnostjo, s katero prihrani "nekaj kapitala prihodnjemu zrodu".²⁰

Janko Sernec svojih zapiskov o južnoslovanski zadrugi - kot rečeno - ni objavil in se k zamislim o reševanju socialnega položaja kmeta z uveljavljanjem hrvaških in srbskih kolektivističnih družinsko-zadružnih načel na Slovenskem po letu 1862 tudi ni več obširneje vrnil. Toda misel, da je mogoče socialna nasprotja in napetosti, ki sta jih povzročala k brezobzirnemu kopičenju bogastev usmerjena liberalni kapitalizem in moderna industrija, razrešiti z utrjevanjem pripadnosti skupnosti, z vračanjem k skupinskemu delu in z oblikovanjem zavesti o skupnih interesih po vzoru ruskih kmečkih občin in obrtniških artelov ter južnoslovanskih družinskih zadrug, so v naslednjih letih in desetletjih zastopali še nekateri ugledni pripadniki mladoslovenskega tabora, ne samo Ferdo Kočever. Leta 1874 je nemško pisano publikacijo z naslovom "Materializem in slovanstvo", v kateri se je zavzemal za "podružbljenje dela", izdal mlajši brat Janka Serneca Josip, tedaj odvetniški pripravnik v Mariboru in vnet zagovornik enakopravnosti slovenščine v sodstvu in ljudskem šolstvu.²¹ "Našo dobo imenujemo doba materializma", je ugotavljal. Nemški idealistični filozofi so se enostransko posvečali duhovnim vidikom sveta in življenja, povsem pa so zanemarili njuno materialno plat in

¹⁹ Prav tam, str. 518. Glej tudi v Lončar, Dr. Janko Sernec, str. 283-283.

²⁰ Dragotin Lončar, Iz literarne zapuščine J. Serneca, str. 519, 399.

²¹ Der Materialismus und das Slaventhum von Dr. Joseph Sernec, Marburg 1874 (dalje Sernec, Der Materialismus und das Slaventhum). Knjižica je izšla v samozaložbi. Njeno vsebino je v slovenščini izčrpno povzel Ivan Urbančič v knjigi Med sholastiko in neosholastiko. (Poglavitne ideje slovenskih filozofov, Ljubljana 1971, str. 204-211), prikazal pa jo je tudi Dragotin Lončar v članku o Janku Sernecu, cit. v op. 1, str. 430-433, 472-473. Josip Sernec je publikacijo napisal v nemščini, ker je svoja gledanja očitno hotel predstaviti tudi nemško govorečim bralcem.

spregledali, da se duh in materija vzajemno pogojujeta. 19. stoletje naj bi se te "resnice" zavedalo in "izobraženi svet" naj bi posvečal vse več pozornosti materialnim področjem ter razvijajočim se novim znanostim, ki jim je izhodišče življenje. Začelo se je sistematično raziskovanje dejavnikov, ki vplivajo na svet, predmet preučevanja so bili narava, njene sile in zakoni ter človek, človeško telo, njegove lastnosti in potrebe, človekov vpliv na materijo in vplivi materije na človeka. Praktične (naravoslovne, gospodarske in politične) znanosti so "zastave današnjega časa" in vse bolj prodira spoznanje, da ne zadostuje znanstveno le misliti in sanjati, temveč je treba znanstveno tudi živeti, je poudarjal Ser nec mlajši. Prav to naj bi bila značilnost nove dobe - dobe materializma, kateremu se mora človeštvo zahvaliti za napredek in od katerega ima izjemne koristi. Materializem naj bi koristil človeštvu tudi zato, ker je bil "dosleden, strog in neizprosno oster" in je zahteval od človeka delavnost in zmernost, hkrati pa pogubil vsakogar, ki ni bil dovolj marljiv in varčen.²²

Novodobni strogosti naj bi se sicer še upiralo načelo "ljubezni do bližnjega", ki je učilo, da je dajanje večja sreča kot sprejemanje, toda ob vse večjih naporih, ki jih je bilo treba vložiti v zaslužek, je človek prihajal do sklepa, da je podpiranje lenobe in dajanje brez povračila nesmisel. To spoznanje naj bi se posebej dosledno uveljavilo v Angliji, kjer so bili do revežev skrajno neusmiljeni in so jim očitali, da so sami krivi za svojo revščino. Anglež je bil pač delaven, prizadeven in stvaren in tem odličnim lastnostim se je imel zahvaliti za razcvet industrije, brezštevilne koristne iznajdbe in moč nacije. V Angliji naj bi si že več kot polovica prebivalstva služila kruh s pomočjo strojev in v industriji, je ugotavljal Ser nec, in to bi bil lahko zgled za druge narode. Vendar naj bi imel prevladujoči materializem tudi senčno plat, ki bi jo bilo treba presojati z vso resnostjo. To naj bi bila revščina angleškega proletariata, ki je bila najstrašnejša na zemlji. Bedi angleškega proletariata in podeželja naj bi ne bilo videti konca. Prav tako ne procesu, v katerem je veliki kapital požiral manjšega, narodno premoženje pa se je kopičilo v rokah maloštevilnih bogatašev, kar je pehalo strmo naraščajoče število revežev v največje pomanjkanje.²³

Ti pojavi naj bi ne bili značilni le za Anglijo, saj naj bi materializem podobna nesorazmerja povzročil v vseh industrijskih deželah, vsi poskusi reševanja socialnega vprašanja od Saint Simona in Fouriera do Schulze-Dellitscha in Lassala pa so bili neuspešni, saj je bilo nasprotje med bogatimi in revnimi vedno večje. Glavni razlog za takšno stanje je bilo po Ser necu treba iskati v naravi zahodnega (germanskega) načina gospodarjenja, tj. v zasebnem gospodarstvu, kjer je bil vedno le en človek osebnost z lastno voljo, stotine ljudi pa je moralo delati in proizvajati, kar je ta posameznik hotel in ukazoval; ti ljudje - delavci so za svoje delo dobivali vedno enako mezdo - bili so "sužnji moderne dobe". Ser nec se je v nadaljevanju obširno razpisal o pojmu osebnosti, ki jo je po Lorenzu Steinu opredelil kot celoto "duhovnih in materialnih sil ter volje in dejanja v konkretnem človeškem bitju".²⁴ Človekova lastnina je bila po Sernečevem mnenju "organski del njegove osebnosti"; človek je bil povsem odvisen od materialnih sredstev in bi brez njih duševno in telesno propadel. Osebnosti naj bi potemtakem ne bilo mogoče ločiti od

²² Ser nec, *Der Materialismus und das Slaventum*, str. 2-4.

²³ Prav tam, str. 5-6.

²⁴ Urbančič, n.d., str. 207; Lončar, Dr. Janko Ser nec, str. 431.

lastnine, lastnine pa ne od človeka, saj je bila brez človeka mrtva materija. Spособnost "biti osebnost" naj bi imel vsak človek in načelo, da se mora "vsakemu človeku omogočiti razvoj svobodne lastne volje in vseh sposobnosti", naj bi bilo vsesplošno sprejeto. Zato bi moralo biti vsakemu človeku tudi omogočeno, da si pridobi toliko lastnine, kolikor jo potrebuje za harmoničen, samostojen osebnostni razvoj. Vsak človek bi moral imeti "zadostno lastno gospodarstvo".²⁵

Toda razvoj v večini naglo napredujočih držav je, kot je opozarjal Serneć, nasprotoval tako opredeljenemu "idealnemu namenu človeštva". Med ljudmi je bilo vse manj "samostojnih osebnosti", vse več pa je bilo prisiljenih, da se kot "stroji brez volje" zaposlujejo v podjetjih bogatih. Delniške družbe, s katerimi so poskušali majhni lastniki kapitala tekmovati z velikim kapitalom, po Serneću niso mogle učinkovito zaustaviti propadanja srednjega razreda in rešiti socialnega vprašanja, ker so nosile v sebi isto "socialno bolezen" kot zasebno gospodarstvo bogatih; njihovi delavci so bili brez lastne volje in nesvobodni, prav tako kot v "drugih zasebnih podjetjih moderne dobe".²⁶ Edino "sredstvo", ki bi človeštvo lahko približalo idealu, da bo vsak človek osebnost, sta bila "srečni in lepi (človeški) nagonu k podružbljenju" in "nespremenljiva resnica, da določeno število ljudi, ki opravljata isto delo, naredi neskončno več, če ob delitvi dela na enake deleže dela skupno, kakor če vsak od začetka do konca dela sam". Glavni vzrok za nasprotje med podjetniki in delavci naj bi bil namreč "nenaravni pojav", da podjetnik, čeprav so delavci z njim delali v skupnem gospodarstvu, z njimi ni bil "skupna oseba" in "izraz njihove volje in početja", temveč je v zaposlenih videl le "obratovalno silo", ki so ji pripadali tudi stroji. Za njen položaj se je praviloma malo brigal in ji je na "neposreden način celo kazal prezir". "Socialni boj" bo zato končan šele, ko se bodo podjetniki z delavci "združili v eno gospodarsko osebnost", ko bo delavec v takšni ali drugačni obliki v podjetju uveljavil svojo voljo, odločal o poslovnih zadevah in razpolagal s sebi primernim delom dobička, s strani delavcev voljeni odbor pa bo nadzoroval poslovanje podjetja, je bil prepričan Serneć.²⁷

Prvi predpogoj zblizanja med delavci in podjetniki ter "podružbljenja (Vergesellschaftung) na istih gospodarskih področjih delujočih ljudi" je bila po Sernećevem mnenju splošna izobrazba tako za delavce kot za srednje sloje in podjetnike. Vsi bi morali pač najprej spoznati, da vsak sebi trajno in najboljše koristi, če pospešuje blagor okolice in človeštva. Temu načelu pa naj bi nasprotoval egoizem posameznikov, zlasti bogatih in ker se še nobena nova, proti ustaljenim ustanovam usmerjena ideja v praktičnem življenju ni udomačila brez krvi in boja, naj bi bilo malo verjetno, da bo socialno vprašanje v Zahodni Evropi in Ameriki rešeno na miren način. Povsem drugačne naj bi bile razmere na Vzhodu, pri Slovanih in v Rusiji. Tam so ljudje istega kraja in iste obrti tradicionalno delali skupaj. Skupaj in brez posrednikov so se dogovarjali za delo ter delili plačilo. Obrtne skupnosti - arteli, ki so obsegali ne le proizvodnjo, temveč tudi nabavo in potrošnjo, so bili razširjeni v vseh proizvodnih panogah in po vsej Rusiji. Podoben pojav naj bi bila ruska kmečka občina, ki je bila kolektivna lastnica zemlje. Serneć je dopuščal možnost, da takšna ureditev ni bila gospodarsko najbolj učinkovita, vendar je v isti

²⁵ Serneć, *Der Materialismus und das Slaventhum*, str. 15-16.

²⁶ Prav tam, str. 24-25.

²⁷ Prav tam str. 30. Ivan Urbančič je leta 1971 (ironično) pripomnil, da je Serneć s takšnimi komentarji očitno orisal zametek Kardeljevega samoupravljanja. Glej Urbančič, n.d., str. 205.

sapi menil, da bi razdelitev skupne občinske zemlje posamičnim kmečkim lastnikom pospešila propadanje kmečkega stanu, kar naj bi nazorno razkrival proces propadanja kmetov v Angliji 18. stoletja. Sicer pa se bosta prej ali slej tudi v Rusiji razvili trgovina in industrija, kapital se bo kopičil v rokah redkih bogatih in dobil moč, da bo svobodnega kmeta spremenil v delavca, v kolona in "agrarnega sužnja". Zahodnoevropski gospodarski sistem je pač uničeval majhne proizvajalce in kmečke lastnike in edina alternativa uničenju je bilo, kot naj bi kazala izkušnja, "združevanje njihovih gospodarstev".²⁸ Za takšne zamisli naj bi v Zahodni Evropi in Severni Ameriki po Serencu resda še ne bilo pravega interesa in razumevanja, toda tako kot "kratkovidna, brezobzirna sebičnost v končni posledici uniči sebičneža samega", bodo tudi sebični podjetniki spoznali, da slabo ravnanje z delavci škodi njihovim lastnim interesom, in bodo postali "umno egoistični". "Um kaže delavcu, da je nepravilno, če mora biti stroj, podjetnik pa je diktator", je pisal. "Um pa kaže tudi podjetnikom", da zaradi slabega položaja delavcev trpi celo podjetje in pomeni za podjetje "harmonija med podjetniki in delavci" prednost, posebej, če prvi ravnajo z drugimi "kot, da so en duh, eno telo" ali kratko rečeno "ena gospodarska oseba".²⁹

Ruske kmečke in rokodelske skupnosti, naj bi po Sernecu razkrivale, da načelo skupne lastnine zemlje in skupnega dela, ne ovira posameznikovih stremeljenj in delovne vneme. Delavci v ruskih artelih naj bi bili prizadevni in naj bi se bolje počutili kot "zvečine resda bolj izobraženi zahodnoevropski delavci". Ruski kmet se je upiral delitvi zemlje in se ji bo upiral še bolj, ko bo spoznal, kakšne posledice je imela pri "zahodnih sosedih". V Rusiji je kmet občutil, da pripada višji skupnosti, ruska občina kot lastnica vse v občinskih mejah nahajajoče se "zemljiške posesti pa je bila mnogo odličnejša pravna oseba kot zahodnoevropske občine", je trdil Sernec mlajši. Pri neruskih Slovanih (Čehih, Slovincih in Poljaki) je kolektivno "občinsko" gospodarstvo resda že davno uničilo nemško dedno pravo, toda zato naj bi resen študij zaslužile južnoslovanske hišne (družinske) skupnosti, saj naj bi bile povsem podobne ruskim kmečkim "občinam". Sernec je bil prepričan, da bi se ob "pravilni izobrazbi" lahko kmetijstvo v srbskih in hrvaških družinskih zadrugah "izjemno" razvilo, v mnogih med njimi pa bi nastale tudi artelom podobne industrijske delavnice. Zato bi morala biti naloga zakonodaje, da prepreči vse, kar bi pospeševalo ali spodbujalo delitev zadružnih zemljišč.

Josip Sernec se je na zadnjih straneh svoje publikacije odkrito zavzel za skupnostno organiziranje proizvodnje in gospodarskega življenja. Ugotavljal je, da je rešitev "socialnega vprašanja" v "podružbljenju posameznikov" z "oblikovanjem vedno višjih in popolneje združenih oseb", kar naj bi bilo mogoče doseči s "komunizmom pridobivanja dobrin", to je na osnovi "skupnosti dela" in ne "uživanja (porabe)". Da bi posameznik v "skupnosti" prav tako prizadevno delal, kot če bi bil sam lastnik polja, pa mora "pravilno razumeti" koristi takšnega dela in temeljni človeški nagon - egoizem. Spoznati mora, da se s celotno skupnostjo bogati tudi vsak med njenimi pripadniki, razumnejši pripadniki skupnosti pa morajo dobiti vpliv na "sotovariše" in "javno mnenje". Na napredek skupnosti naj bi pač vplivala občutja pripadnosti, povezanosti in medsebojnega zaupanja, ki bi jih bilo

²⁸ Sernec, *Der Materialismus und das Slaventhum*, str. 32. Dobesedno: "und diese Erfahrung sollte sie instinctiv zu einer Association ihrer Wirtschaften führen".

²⁹ Prav tam, str. 35. Glej Urbančič, n.d., str. 209.

treba "pravilno negovati" in privzgjajati že mladim. Kot naj bi razkrival primer ruskih kmečkih občin, je moral posamezni član skupnosti velik del svojih duhovnih in materijalnih sil odstopiti višji "skupni osebi", toda pri tem ni izgubil osebne svobode in je vse njegovo premoženje in prihranjenost ostalo njegova lastnina. "Takšna naj bi bila idealna podoba popolne slovanske občinske skupnosti, ideal višje družbene osebe... in socialnega gospodarstva, ki preprečuje suženjstvo in izkoriščanje dela ter vsakega posameznika naredi za osebo, zatira zavist in slo po imetju ter goji in poživlja ljubezen do bližnjega, zaupanje, povezanost in pravičnost", je v sklepu svojega spisa zatrdil Josip Sernek.³⁰

Sernečeva knjižica o "Materializmu in slovanstvu" ni vzbudila večje javne pozornosti, čeprav jo je Slovenski narod "živo priporočal". To se zdi po svoje razumljivo, saj je bila precej abstraktno in zahtevno branje. Toda strah pred naglimi spremembami po zgledu evropskega Zahoda in prepričanje, da se je mogoče socialnim zaostritvam in škodljivim posledicam ponemčevanja izogniti z upočasnjenim razvojem in ohranjanjem prevladujoče kmečke sestave družbe in gospodarstva, ki ga je spremljalo občasno spogledovanje z ruskim vaškim in južnoslovanskim družinskim kolektivismom, sta bila še naprej razširjena v obeh slovenskih političnih taborih. Josip Stritar se s svojo leta 1878 napisano utopično povestjo Deveta dežela, v kateri je idealno slovensko domovino (ironično) predstavil kot kolektivistično kmečko demokracijo, ni posmehoval le staroslovenskim, temveč tudi mladoslovenskim razvojno-druženim predstavam.³¹ Te se v letih, ki so sledila, niso opazneje spremenile. Prvaki in privrženci narodno-naprednega tabora so tudi v osemdesetih in devetdesetih letih odklanjali liberalni kapitalizem in liberalna gospodarska načela, hkrati pa so se, ko so razpravljali o položaju kmeta in opozarjali na škodljive posledice svobodne delitve zemljišč, še ozirali proti vzhodu in nekritično sklicevali na pozitivne izkušnje slovanskega kmečkega kolektivismu. Josip Vošnjak je v znani, leta 1884 v Letopisu Slovenske matice objavljeni razpravi Ob agrarnem vprašanji, v kateri je med drugim obširno opisal ruske agrarne razmere in rusko kmečko občino "mir", sicer opozarjal na kritike "nasprotnikov Mira", ki so trdili, da se "pri taki skupni lastnini ne more razvijati umno poljedelstvo, ker kmet nima pravega interesa, da bi svoj kos zemlje poboljšal in intenzivneje obdeloval", saj "hrepeni po osebni samostalnosti in lastni zemlji". Toda v isti sapi je ugotavljal, da so "kmetje do danes ostali pri Miru" in "so razdelitve redke". Po Vošnjaku "mir" ni bil "le kak ostanek prvotnega gospodarstva", ki bi "se moral" - kot so menili ruski zahodnjaki - "čim preje, tem bolje odpraviti, ampak oni način gospodarstva, ki se je razvil po duhu narodnem in je še zdaj najtrdnjša podlaga socialnemu in narodnemu žitju". Zato so mu bila blizu stališča slavjanofilov, ki so zatrjevali, da je "z Mirom rešen tisti socialni problem, katerega rešiti se zastonj trudi zapadna Evropa", pa tudi mnenje (ruskih) socialistov, da "ruski Mir združuje prednost malih gruntnih delov in velicega gospodarstva ter je sposobna podlaga za prihodnji razvoj umestne delitve zemlje potom asociacije". Do carskih reform, s katerimi je bilo v začetku šestdesetih let 19. stoletja končno tudi v Rusiji odpravljeno podložništvo, je bil kritičen in je omenjal, da so bili kmetje povsod "prikrajšani", saj je car Aleksander "pri reformah obstal oplašen sredi pota". Ruskim državnikom je zato svetoval, "naj ravnajo previdno in umno,

³⁰ Sernek, Der Materialismus und das Slaventhum, str. 42.

³¹ Josip Stritar: Zbrano delo, Četrta knjiga. Ljubljana 1954, str. 305-338.

kakor dosle" in naj "ne posejajo z razdirajočo roko v stare naprave, ki so zrastle z narodom, njemu na korist in ki se bodo itak same spremenile, kadar bodo izpolnile svojo dolžnost..." "Združeno delovanje" naj bi ne bilo pač nikjer "tako vkoreninjeno v narodu, nego pri Rusih".³²

Vošnjak se je v nadaljevanju razprave v Matičinem Letopisu ustavil tudi pri "jugoslovanskih zadrugah". Pri orisu družinskih zadrug na Hrvaškem in v Krajini se je - podobno kot že več kot dvajset let pred njim Janko Sernec - oprl na Utješnovičevo knjigo, ki pa mu je bila kar preveč "poetična", saj naj bi bile razmere v resnici bolj "temne" kot "svetle". Zadružni "gospodarji" naj bi namreč marsikje "postali tirani", "neznosni prepiri" naj bi "kalili domači mir", k razkroju zadrug pa naj bi svoje prispevala tudi v začetku sedemdesetih let sprejeta zakonodaja, ki jim je "dovoljevala, da smejo prosto razpolagati s svojim imetkom". Vse to naj bi, kot je bil prepričan Vošnjak in kot je dokazoval tudi njegov "prijatelj dr. J. Kopač iz Zagreba", povzročilo veliko škode hrvaškemu kmetijstvu in "strašanski nazadek hrvatskega kmetijskega stanu". V tej luči naj bi bilo razumljivo, da bivši "zadrugarji, ki zdaj žive v največji revščini 'preklinjajo onoga u grobu, koji je prvi uveo diobe (delitve) medju njima".³³ Drugačne naj bi bile razmere v Srbiji, kjer naj bi bile zadruge še dobro ohranjene. "Srbski zakonodatelji, hvala Bogu, niso še oblizani od naše kulture, niti zaslepljeni po rimskem pravu, da bi jim omenjanje gruntne lastnine na kmetih bilo sramotno jerobstvo...", je pisal Vošnjak. "G. Davorin Jenko... mi piše, da v Srbiji še povsod postoje zadruge, a tam, kjer so se rušile, so slabi nasledki, propad kmetijskega stanu in revščina".³⁴ Vošnjaku je bilo seveda - idealiziranemu prikazovanju ruskega, hrvaškega in srbskega kmečkega kolektivizma navkljub - povsem jasno, da "ruskega Mira in jugoslovanske zadruge za naše (slovenske) razmere ne moremo jemati v poštev". "Pameten agraren sistem" bi se moral - kot je trdil - zgledovati po ameriških vzorih in po ameriškem zakonu "o kmetijskih domovih (Homestead)", ki je določal, da "se mora vsaki rodbini" zagotoviti "stanovitni dom".³⁵ To načelo je Vošnjak sprejel tudi v svoj agrarni program. V njem se je zavzel za omejitev knjiženja dolgov na kmetijah, za uzakonitev "stalnega kmečkega doma", ki bi zagotavljal "preživetje ene rodbine" in se ga ne bi smelo prodati zaradi dolgov, za dedni zakon, po katerem bi kmetijo sicer dedoval samo en dedič, vendar na način, da ga izplačila dednih deležev ne bi "preveč bremenila" in za ustanavljanje kreditnih zadrug, ki bodo kmetu podeljevale "poceni kredite".³⁶

Istega leta kot je Vošnjak objavil razpravo v Letopisu Slovenske matice, je dedni zakon, ki je omogočal svobodno delitev kmečkih posesti, v Laibacher obširno zavrnil tudi Anton Globočnik, eden avtorjev slovenskega narodnega programa iz leta 1848, v petdesetih letih pa uradnik na Hrvaškem in od leta 1867 okrajni glavar v Postojni. Globočnik je prav tako kot Vošnjak ugotavljal, da bi "morala biti država zainteresirana za ustvarjanje in ohranjanje kmetij v velikosti, ki še omogoča nemoteno gospodarjenje", hkrati pa je menil, da bi morale biti oblastem "vseeno, kdo je lastnik kmečkih posestev", saj bi morale spodbujati svoboden promet z njimi. Med agrarnimi sistemi, ki so preprečevali neusmiljeno razkosavanje zemljišč

³² Vošnjak, Ob agrarnem vprašanji, str. 72-81.

³³ Prav tam, str. 82-86.

³⁴ Prav tam, str. 88-89.

³⁵ Prav tam, str. 99, 113.

³⁶ Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Ljubljana 1994, str. 20-21.

(Hubenschlächtere) je tudi Globočnik omenjal južnoslovanske zadruge in ruski "mir". Pri tem je trdil, da je delitev zadružnih zemljišč v Krajini privedla do dotlej "neznanege pojava kmečkega proletariata", medtem ko so ruske kmečke občine omogočale koristno triletno kolobarjenje in ščitile kmečko prebivalstvo pred propadom.³⁷ Globočnik se je podobno kot Vošnjak, (čeprav ga ni neposredno navajal), zavzel za oblikovanje kmečkih "domov", to je "proglasitev kmečkih posesti z minimalno 50 forintov in ne več kot 350 forintov dohodka za nedeljive kmečke posesti". Zanje naj bi veljal poseben dedni red, ki bi dediču omogočil nemoten prevzem posesti in nadaljnje kmetovanje, njegova hiša pa naj bi še naprej ostala "dom za vso družino", kjer bi v stiski tudi drugi otroci prvotnega lastnika našli svoje "pribežališče".³⁸

Leta 1889 je bil v državnem zboru na Dunaju res sprejet okvirni zakon, ki je dopuščal omejevanje delitev srednje velikih kmetij v zakonitem in oporočnem nasledstvu, toda v veljavo naj bi stopil šele skupaj s podrobnimi deželnimi zakoni. V deželah s slovenskim prebivalstvom je bil tak zakon izdan le na Koroškem. Nova zakonodaja pa je imela le omejen pomen, saj v praksi do delitev kmečkih posestev zvečine ni prihajalo s sporazumi med dediči, temveč zaradi prezadolževanja, tega pa zakonodaja ni preprečevala.³⁹ Zadolževanju kmeta so se v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja poskušali v obeh slovenskih političnih taborih postaviti po robu s kreditnim zadružništvom, pobudo v zadružnem gibanju pa je v devetdesetih letih z ustanavljanjem zadrug na Raiffeisnovih osnovah prevzela katoliška stran. Podobno kot Josipu Vošnjaku in njegovim somišljenikom, sta bila "južnoslovanska zadruga" in ruska občina "mir" tudi J. E. Kreku vzor posrečene kombinacije "kolektivnega gospodarjenja, individualizma in učinkovite vzajemnosti".⁴⁰ Vendar je v spremenjenih gospodarskih razmerah in z uveljavljanjem stvarnejših gledanj na družbo in gospodarstvo ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja postajalo vse bolj jasno, da se v iskanju razvojnih vzorcev in morebitnih alternativ ne kaže ozirati proti vzhodu in v slovanski svet, temveč v razvitejše dežele monarhije in evropskega zahoda. Liberalna gospodarska načela in liberalni kapitalizem so sicer še naprej zavračali tudi v liberalnem taboru. Toda občasno in vedno bolj redko omenjanje "zgodovinskih zaslug" ruskega in južnoslovanskega kmečkega kolektivizma je bilo vse manj prepričljivo. Ko je mladi Bogumil Vošnjak leta 1906 izdal svoje "ruske študije" pod naslovom Na razsvitu in je na njihovih straneh ugotavljal, da so ruski arteli "prehodna oblika k višji gospodarski stopnji", ruski kmečki kolektivizem, utelešen v ruski kmečki občini "mir", pa je, čeprav je postal v sodobnih razmerah ovira gospodarski modernizaciji in posodobitvi vasi, ruski narod "zgodovinsko" usposobil "za asociacijo", "za bratsko delo" in za "skupno trpljenje in uživanje", ga je Ivan Prijatelj odločno zavrnil in mu očital vplive slavjanofilov ter pomanjkanje skoraj vsake kritičnosti.⁴¹

³⁷ Zur Frage der bäuerlichen Heimatstätten von A. Globočnik, Separatdruck aus der Laibacher Zeitung. Laibach 1884, str. 3-4, 8-9. Na Globočnikov članek me je opozoril dr. Andrej Pančur, za kar se mu lepo zahvaljujem. Verjetno ni napačen vtis, da je Globočnik v glavnem povzel Vošnjakova stališča, ki jih je le mestoma nekoliko preoblikoval.

³⁸ Prav tam, str. 10-11, 14.

³⁹ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev : zgodovina agrarnih panog. II. zvezek : Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana 1980, str. 465-466.

⁴⁰ Lazarevič, n.d., str. 23.

⁴¹ Peter Vodopivec: O dveh potopisnih pričevanjih Bogumila Vošnjaka iz Rusije pred prvo svetovno vojno, Slovenija-Rusija (Pogled v preteklost in sedanost). V: Bilten društva Slovenija-Rusija.

V zgodovinopisju običajno razlagamo vznesena razmišljanja slovenskih liberalcev o ruskem "miru" in južnoslovanskih zadrugah predvsem z njihovim nekritičnim navdušenjem za slovanstvo in jugoslovanstvo. Toda v resnici so bila ta razmišljanja tudi sestavni del njihovih širših - gospodarskih in družbenih nazorov, ki so jih označevali strah pred radikalnejšim gospodarskim in družbenim spreminjanjem, odklanjanje gospodarskega liberalizma in nezaupljivo gledanje na tržno gospodarstvo in moderno industrijo. V tej luči se ne zdi napačen vtis, da so se slovenski liberalni prvaki le deloma in v omejeni meri zavedali daljnosežnosti gospodarskih in družbenih sprememb, ki jih je doživljal evropski Zahod, saj so še do konca 19. stoletja v prvi vrsti razmišljali o tem, kako tradicionalno sestavo slovenske družbe obvarovati pred globljimi pretresi in jo usmeriti na pot modernizacije na čim manj tvegan in konflikten način. Le nekateri, bolj ambiciozni med njimi - kot Josip Serbec - so že tudi bolje razumeli in prodroneje razčlenjevali protislovja industrijskega kapitalizma in se zavzemali za ideje, ki so postale aktualne šele v socialističnem gibanju in celo jugoslovanskem socializmu 20. stoletja.⁴²

Peter Vodopivec

RUSSIAN "MIR", SOUTH SLAVIC COOPERATIVE AND SLOVENE LIBERALS

S u m m a r y

The author presents the views of the more liberal representatives of the Young Slovene movement regarding the increasingly difficult situation of farmers, liberal capitalism and the resulting social differences in the second half of the 19th century. He focuses on Ferdo Kočevar, Janko and Josip Serbec, Josip Vošnjak and Anton Globočnik who - disturbed by growing poverty in the countryside and afraid of more radical economic and social changes - idealised Russian and Yugoslav agricultural collectivism and maintained that the differences and tensions caused by modern industry, western individualism and modern industrialisation could be abolished by strengthening the community, developing an awareness of common interests and, in the words of Josip Serbec, nationalising labour. In 1862 Janko Serbec proposed that farmland owners should establish family cooperatives that would represent an alternative solution to the right of a single heir - the oldest son - to inherit the estate after the death of his father. This and the registration of the family as the proprietor of the land would protect other siblings from proletarianisation. In 1874 Josip Serbec maintained that although humanity should be grateful for exceptional progress due to certain aspects of the "century of materialism", this same progress had resulted in acute poverty, the accumulation of wealth by a handful of rich individuals and growing destitution among the increasingly impoverished population who had no property whatsoever and who lived in great poverty. According to Josip Serbec, the first condition for bridging the gap between workers and industrialists and the poor and the rich was the "nationalisation of labour and people working in the same branches of economy". Everybody was to become aware that he was working for his own benefit only when he contributed to the prosperity of his surroundings. An ideal example of this was Russian agricultural and crafts communities, which proved that the principle of common ownership of land and cooperation did not hinder the individual's goals and working enthusiasm. Serbec openly proposed that production and the economy should be organised through communities and declared that each individual grew richer if the entire community prospered. His ideal of this "supreme social person" was the Slavic "shared community".

Josip Vošnjak and Anton Globočnik held more realistic views regarding the Russian "peace" and Yugoslav family cooperatives. They realised that the "Russian 'peace' and Yugoslav 'cooperatives'" could not be regarded as an ideal solution for the problems of Slovene farmers, while at the same time, they claimed that the imprudent abolition of agricultural municipal and family collectivism in Croatia and

Ljubljana 1998, str. 49. Prijateljeva odklonilna ocena se je seveda nanašala na Vošnjakovo knjigo v celoti, ki je bila res prežeta z vseslovanskim in proruskim zanosom, ni pa bila povsem nekritična. V tem smislu je bil Prijatelj Vošnjaku celo nekoliko krivičen.

⁴² Glej op. 27.

Serbia deepened the crisis of the countryside. They both proposed that the indivisibility of farm estates in terms of a "permanent rural home" should be enforced with a law that would guaranty the survival of the rural family.

These ideas of the liberal members of the Young Slovene movement were not only an expression of their enthusiasm for the pan-Slavic and Yugoslav cause, but also a manifestation of their opposition to the liberal economy and their criticism of liberal capitalism. But all of them had only partial or limited awareness of the long-term economic and social changes that had taken place in Western Europe during the second half of the 19th century, while they strove to protect the traditional structure of Slovene society from any major turbulences and direct it along the road of modernisation as peacefully as possible.